

УДК: 159.92:37.03+152.2+155.25

ДОСЛІДЖЕННЯ САМОПІЗНАННЯ ЯК КОГНІТИВНОЇ ОСНОВИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ.

Турлакова Н. Б.

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна,
Харків

Систематизовано наукові підходи до вивчення самопізнання. Обґрунтована актуальність включення самопізнання в процес навчання студента. Розкривається роль самопізнання як значимого когнітивного ресурсу розвитку особистості, використання якого відкриває ряд перспектив дослідницького та навчального плану. Обґрунтовано психологічні закономірності та механізми розвитку процесу самопізнання особистості в екзистенційному колі повсякденності. Вивчено подвійну природу самопізнання, в якому інтегровані суб'єкт і об'єкт пізнання. Виділено конструкт, який дозволив враховувати різноманіття проявів комплексного феномена самопізнання. Розроблені інструменти самоуправління процесом навчання студента, який дозволяє підібрати оптимальну стратегію навчання. Виявлено характер впливу самопізнання на когнітивні, смислові та діяльні показники ефективності саморозвитку особистості.

Ключові слова: самопізнання, саморозвиток, самореалізація, екзистенційний круг розвитку, індивідуально когнітивно-смислова структура особистості (ІКСС), суб'єктність, об'єктність, модель взаємодії факторів розвитку особистості, мета-здібності, мета-якості, інноваційні інструменти самоуправління навчанням.

Турлакова Н. Б. Исследование самопознания как когнитивной основы саморазвития личности/ Харьковский национальный университет строительства и архитектуры, Украина, Харьков.

Систематизированы научные подходы к изучению самопознания. Обоснована актуальность включения самопознания в процесс обучения студента. Раскрывается роль самопознания как значимого когнитивного ресурса развития личности, использование которого открывает ряд перспектив исследовательского и учебного плана. Обоснованы психологические закономерности и механизмы развития процесса самопознания личности в экзистенциальном кругу повседневности. Изучена двойная природа самопознания, в котором интегрированы субъект и объект познания. Выделен конструкт, который позволил учитывать многообразие проявлений комплексного феномена самопознания. Разработаны инструменты самоуправления процессом обучения студента, которые позволяют подобрать оптимальную стратегию обучения. Выявлен характер влияния самопознания на когнитивные, смысловые и деятельностные показатели эффективности саморазвития личности.

Ключевые слова: самопознание, саморазвитие, самореализация, экзистенциальный круг развития, индивидуально когнитивно-смысловая структура личности (ИКСС), субъектность, объектность, модель взаимодействия факторов развития личности, мета-способности, мета-качества, инновационные инструменты самоуправления обучением.

Turlakova N. B. Research study of self-cognition as a cognitive basis of self-development. / Kharkiv national university of civil engineering and architecture, Ukraine, Kharkiv.

The scientific approaches to the research study of self-cognition were systematized. Relevance of self-cognition involvement into the training process was given. It was revealed the role of self-cognition as a significant cognitive resource of personal development that could open a number of prospects for research and training works. Psychological patterns and developing mechanisms of the process of

student's self-cognition within existential circle of everyday life were substantiated. The binary nature of self-cognition which integrated both subject and object of cognition was studied. It was found a special construct which allows taking into consideration the whole range of characteristics and variety of manifestations of the complex phenomenon of self-cognition. The special instruments for training process self-management were developed. They allow students to choose an optimal training strategy. The influencing character of self-cognition on cognitive, meaningful and activity indicators of the effectiveness of self-development was identified.

Key words: self-cognition, self-development, self-realization, existential circle of everyday life, individual cognitive and sensual structure of the personality (ICSS), subjectivity, objectivity, model of personal development factors' interaction, meta-abilities, meta-qualities, innovative tools for training self-management.

Вступ

Дослідження проблеми самопізнання як освітнього і соціального ресурсу підвищення ефективності навчання може виступати необхідною потребою сучасного суспільства. Сучасний соціум перебуває в стані інтенсивних трансформацій. Для вирішення завдань перетворення він потребує як професійній, так і екзистенційно успішної особистості, здатної до ефективного існування в постійно мінливому світі. Відповідальність за формування такої особистості традиційно покладається на освіту. У зв'язку з цим виникає завдання пошуку шляхів гармонізації навчання та розвитку особистості, яка здатна не тільки розвиватися сама, а й розвивати своє соціальне середовище. Для цього необхідне розуміння психологічних закономірностей процесу взаємодії людини із середовищем та його результату, тобто самого процесу саморозвитку. Цей процес, в свою чергу, обумовлений самопізнанням.

Сам феномен самопізнання досліджувався з давніх часів, але до цих пір залишається не дослідженим в контексті цілеспрямованого використання в навчанні. В сучасній освіті поки немає програм, що розвивають здатність до

самопізнання, як ключового фактора ефективного розвитку особистості, що обумовлює актуальність дослідження цієї проблеми.

Про знання про себе написано чимало філософських трактатів і психологічних праць. Усвідомлюючи всю багатогранну складність і екзистенціальну незбагненність цієї проблеми, одночасно ми розуміємо, що забезпечити ефективний розвиток особистості, ігноруючи такий важливий аспект, неможливо. Хоча такому ігноруванню є психологічне пояснення: страх негативної оцінки, невігідне порівняння з іншими, втрата іміджу успішної людини, небезпека зниження самооцінки часто призводить до уникнення використання цього корисного, але «небезпечного» інструменту. Одночасно в практиці традиційного навчання, орієнтованого виключно на когнітивний розвиток особистості через повідомлення готових знань, саморозвиток відбувається спонтанно. Самопізнання в якості ресурсу отримання знань не використовується і здійснюється стихійно. Разом з тим у просунутому проблемному навчанні подолання дисбалансу між актуальним і потрібним знанням передбачає наявність знань про себе, що диктує необхідність розкриття психологічних механізмів самопізнання.

Проблема самопізнання міститься в ряді психологічних праць, кожен з яких в явній або імпліцитній формі з різних точок входу досліджує цей складний феномен, збагачуючи його розуміння. У вітчизняній традиції проблема самопізнання імпліцитно міститься в дослідженнях: принципів суб'єктно-діяльнісного підходу (О.М.Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн) [5, с. 169-177, 6, с.33-57], регулятивної культури мислення, вольової та емоційної регуляції діяльності, саморегуляції (М.Й.Боришевський, С.Д.Максименко, В.К.Калін, Н.І.Пов'якель) [4, с. 19-25, 5, с.83-119]; індивідуального досвіду й життєвого світу (О.М.Лактіонов, Т.М.Титаренко, Ю.М.Швалб) [5,с.97]; самоактуалізації, духовності, творчості, особистісної свободи (Г.О.Балл, О.О.Бодальов, Н.Ф.Вишнякова, В.В.Давидов, Н.Ф.Каліна, О.П.Колісник, Д.О.Леонт'єв, В.О.Моляко) [1, с.22-27, 2, с.12-39, 5, с. 82-110, 7, с.57-89]; професійно-особистісного розвитку (Н.О.Євдокимова, І.А.Зязюн, Т.Б.Хомуленко,

Н.В.Чепелєва, О.П.Саннікова, Т.М.Титаренко та ін); в концепції стратегічного орієнтування (Г.К.Середа). Найбільш повно проблема самопізнання як когнітивного ресурсу саморозвитку розкрита в еко-гуманістичній технології саморозвитку -ЕГТСП (Т.В. Сергєєва) [5, с. 17-181, 6, с.13-18].

У зарубіжній психології самопізнання досліджувалося: в контексті експериментально-інтроспекціоністських методик (В.Вундт і Е. Тітченер); в рамках психоаналітичного напрямку як засіб вивчення «Его - Супер Его» (З. Фрейд) і визначення «Его-ідентичності» в процесі соціалізації (Е. Еріксон); в індивідуальній теорії особистості в конструктах індивідуалізації та прагнення до досконалості (А.Адлер); в аналітичній психології в конструкті самореалізації за допомогою руху до особистісно-значимих цілей (К. Юнг); в гуманістичній психології при аналізі різноманітних «Я-теорій» (У.Джемс, Р.Бернс, К.Роджерс, Р.Кеган, Ч.Х.Кулі, Д.Г.Мід, А.Маслоу, Ч.Шеффілд, М.Шериф, Е.Кентріл, Ж.Мак-Кендлес) [3, с. 17-41]; в диспозиціональній психології при визначенні ролі суб'єктивного пізнання і відчуття в особистісному розвитку, (Р.Кеттела, Т.Лірі, Г.Олпорт) [3, с. 57-91]; в біхевіоральній та когнітивній психології в контексті «особистісних конструктів» і «Я-схем» (Д.Келлі, А.Бандура, Д.Роттер, Б.Ф.Скіннер) [3, с. 44-121].

Однак нам не відомі науково-теоретичні дослідження, що дозволяють представити цілісну картину, на основі якої можна розробити ефективну навчальну технологію, інтегруючи самопізнання в процес цілеспрямованого саморозвитку як його когнітивно-сміслову основу. Саме тому є необхідним здійснення спеціального дослідження, яке змогло б з позицій системного підходу об'єднати наукові досягнення у вивченні самопізнання з цієї позиції. Мета полягала в розкритті психологічних закономірностей і механізмів, розробці психолого-педагогічних принципів розвитку самопізнання як когнітивно-сміислової основи саморозвитку особистості.

Таким чином було виділено наступні завдання дослідження:

На основі теоретичного аналізу систематизувати сучасні наукові підходи до визначення поняття самопізнання, як когнітивно-сміслового компоненту саморозвитку особистості студента; виявити психологічну сутність феномену, чинники і детермінанти; узагальнити стан розробки проблеми; розробити концептуальні засади структурно-функціональної організації та динаміки процесу самопізнання як когнітивно-сміслової основи саморозвитку студента; виявити характер впливу самопізнання на когнітивні, смислові та діяльнісні показники ефективності саморозвитку особистості; розробити технологію включення самопізнання в процес навчання з метою підвищення ефективності саморозвитку особистості студента; активізувати механізми самопізнання та визначити динаміку саморозвитку особистісних і когнітивних характеристик студента.

Як показав, теоретичний аналіз самопізнання відноситься до кола складних феноменів, які не мають однозначного визначення. Залежно від рівня аналізу самопізнання можна розглядати як процес, як результат, як умова, як метасмисл, як метакомпетенцію, як метаспособність. У зв'язку з цією обставиною в процесі вживання поняття самопізнання ми будемо користуватися зазначеними визначеннями залежно від використовуваного рівня аналізу. Складність поняття самопізнання посилюється тією обставиною, що в ньому інтегровані суб'єкт і об'єкт пізнання. Тому виникла необхідність виділення такого конструкту, який дозволив би враховувати все різноманіття проявів цього комплексного феномена. Більш всього для цих цілей підходить конструкт індивідуальної когнітивно-смілової структури (ІКСС) особистості, яка відображає представленість у свідомості індивіда об'єктів навколишнього світу і зв'язків між ними. Оскільки індивід виступає одночасно суб'єктом і об'єктом самопізнання, то ІКСС може служити екстеріорізованою моделлю для суб'єкта самопізнання.

Одночасно, маючи кінцевою метою цілеспрямований розвиток особистості як суб'єкта та об'єкта самопізнання, необхідно визначити концептуальну основу структурно-функціональної організації та динаміки

процесу самопізнання. Для цього використовується теоретична модель, що представляє процес самопізнання, як когнітивно-сміслову основу саморозвитку особистості в умовах повсякденності. Така модель має форму спіралі безперервного процесу, кожен виток якого включає певні етапи самопізнання, яке відбувається в момент усвідомлення смислових, когнітивних і особистісних ресурсів як необхідних для реалізації цілей кожного етапу. А саме: на першому етапі оцінки особистісного сенсу події (селекції важливого) запускається психологічний механізм самопізнання, який забезпечує оцінку значущості події в контексті особистісних смислів, відображених у ІКСС; на другому етапі оцінки можливості реалізації виявленого особистісного сенсу події психологічний механізм самопізнання забезпечує оцінку особистісних ресурсів, представлених у ІКСС, для задоволення особистісних смислів в наявних умовах; на третьому етапі вибору способів діяльності для задоволення виявлених особистісних смислів психологічний механізм самопізнання забезпечує пошук адекватних стратегій, представлених в ІКСС; на четвертому етапі реалізації способів діяльності для задоволення особистісних смислів психологічний механізм самопізнання забезпечує зворотний зв'язок для здійснення стратегій реалізації сенсу і їх перевірки практичним досвідом; на п'ятому етапі при автоматизації успішних способів діяльності відбувається їхня інтеграція в особистісні ресурси з розширенням представленості в ІКСС, як когнітивно-сміслового ресурсу процесу самопізнання. Таким чином, забезпечується безперервність усього процесу.

Психологічні механізми самопізнання в екзистенційному колі забезпечують когнітивну основу ефективності саморозвитку допомогою оптимізації роботи його механізмів. У ключовому психологічному механізмі взаємодії внутрішньої і зовнішньої діяльності самопізнання забезпечує зворотний зв'язок між компонентами системи, обумовлюючи ефективність і безперервність процесу саморозвитку особистості студента. У психологічному механізмі широти когнітивно-сміислової орієнтування самопізнання забезпечує якісне розширення орієнтування за рахунок введення особистісного фактора

(знання особистісних смислів і ресурсів), що, в свою чергу, детермінує ефективність самого процесу самопізнання. В психологічному механізмі автоматизації використовуваних способів діяльності самопізнання сприяє безперервності процесу саморозвитку за рахунок усвідомленого прийняття початкової стратегічної орієнтування в контексті особистісних смислів, забезпечуючи оптимальну інтеграцію нових внутрішніх ресурсів у структуру особистості. Таким чином, концептуальна модель дозволила представити зміст (що), структуру (етапи), функції (навіщо), механізми (як) і детермінанти (взаємовплив) процесу самопізнання, що створило передумови для його трансформації в цілеспрямований процес в умовах вузівського навчання.

Для реалізації цілей цілеспрямованого розвитку у студентів мета-смислів, мета-компетентностей і мета-здібності до самопізнання, а також для отримання даних експериментального дослідження було розроблено ряд інструментів, що дозволив здійснити кількісний та якісний аналіз ефективності процесу самопізнання, як когнітивної основи розвитку особистості в процесі освоєння навчальних предметів. Серед них особливо значущим інструментом є так звана «модель взаємодії факторів розвитку особистості», яка дозволяє студенту реалізовувати самоуправління процесом навчання та відстежувати рівень особистісного розвитку.

Висновки

Отримані результати дозволили зробити наступні висновки:

1. Систематизація наукових підходів дала можливість визначити психологічну сутність самопізнання в контексті процесу саморозвитку особистості студента, який одночасно виступав суб'єктом і об'єктом обох процесів.

2. Самопізнання - це когнітивно-смилова основа і результат процесу саморозвитку особистості, що відображені в її індивідуальній когнітивно-смиловій структурі (ІКСС), яка являє собою представленість у свідомості індивіда себе і об'єктів навколишнього світу в їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

3. Оскільки самопізнання одночасно здійснюється в процесі саморозвитку та підтримує цей процес воно має подвійну психологічну природу, що об'єднує процес і результат когнітивної діяльності особистості на всіх етапах її саморозвитку, забезпечує безперервність та детермінує ефективність цього процесу. В свою чергу, самопізнання детерміновано широтою когнітивно-сміслового орієнтування особистості студента.

4. Концептуальні засади структурно-функціональної організації та динаміки процесу самопізнання особистості, як когнітивно-сміслової основи і результату саморозвитку, можуть бути представлені в теоретичній моделі, яка відображує взаємодію психологічних механізмів саморозвитку та самопізнання на всіх етапах екзистенційного кола саморозвитку.

5. Психологічний механізм самопізнання обумовлює ефективність і безперервність процесу саморозвитку особистості студента; забезпечує усвідомлення розриву поточного і бажаного рівнів розвитку особистості; забезпечує роботу психологічного механізму широти когнітивно-сміслового орієнтування, що обумовлює ефективність саморозвитку.

Література:

- 1. Абульханова-Славская К. А. Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна / К. А. Абульханова-Славская // М. : Наука, 1989. – 248 с.2.*
- 2. Балл Г. О. Про психологічний зміст вільного розвитку особистості / Г. О. Балл // Психологічні аспекти гуманізації освіти: Книга для вчителя // Київ–Рівне, 1996. – 128 с.*
- 3. Большой психологический словарь // Проект «Психологическая энциклопедия» / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко // СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.*
- 4. Боришевський М. Й. Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження / М. Й. Боришевський. – К. : Либідь, 1999. – 162 с.*
- 5. Сергеева Т.В. Эко-Гуманистическое саморазвитие. / Сергеева Т. В. // X.: АП «Блок», 2009. – 547 с.*

6. Сергеева Т.В. *Эко-Гуманистическая технология саморазвития* / Сергеева Т. В.//X.: АП «Блок», 2010. – 215 с.

7. Сергеева Т. В. *Стратегии мотивации* / Т. В. Сергеева// Харьков : Анекс+, 2007. – 120 с.

References:

1. *Abulkhanova-Slavskaya K. A. Filosofsko-psychologicheskaya kontseptzia S. L. Rubinshteina/ K. A. Abulkhanova-Slavskaya // M. : Nauka, 1989. – 248 S.2.*

2. *Ball G. O. pro psychologichniy zmist vilnogo rozvytku osobystosti/ G. O. Ball// Psychologichni aspekty gumanizatsii osvity: Knyha dlya vchytelya// Kyiv–Rivne, 1996. – S.128*

3.*Bolshoy psychologicheskyy slovar// Proekt «Psychologicheskaya intsiklopediya» / sost.i ob. red. B. Metseryakov, V. Zinchenko// SPb. : Prain-EUROZNAK, 2003. – S.672*

4. *Boryshevskiy M. Yi. Psychologiya samosvidomosti: istoriya, sychasnyi stan ta perspaktyvy doslidzhennya / M. Yi. Boryshevskiy//K. : Lybid, 1999. – S.162*

5. *Sergeyeva T.V. Eco-gymanisticheskoye samorazvitie. / T.V. Sergeyeva//Kh.: AP «Block», 2009. – S.547*

6. *Sergeyeva T.V. Eco-gymanisticheskaya tehnologiya samorazvitiya. / T.V. Sergeyeva B.// Kh.: AP «Block»,2010. – S.215*

7. *Sergeyeva T.V. Motivation strategies / T.V. Sergeyeva B.// Kharkov : Aspecs+, 2007. – 120 p.*